

OUT

Door duurzaam te ondernemen zorg je dat de volgende generaties hier ook een bestaan op kunnen bouwen en dat zit in onze genen, zegt melkveehouder Anton Stokman. Duurzaam ondernemen is heel inspirerend en nooit saai, vindt tuinontwerper Nico Wissing. Duurzaam ondernemen is ondernemen met aandacht voor de drie p's: people, planet en profit. Maar bovenal vraagt duurzaam ondernemen om een andere manier van denken en doen. En dat kan en moet al op school beginnen.

Uit de stal

Als jongetje van zeven verhuisde Anton Stokman met zijn ouders van Amsterdam naar het Friese Koudum, waar zij een melkveehouderijbedrijf begonnen. Hij vond het er prachtig: de ruimte, de natuur, het wonen en werken op de boerderij. In 1977 koos hij zelf voor het melkvee-ondernemerschap.

In september 2009 opende Stokman zijn zogenaamde vrijekeuzestafel, die helemaal is ingericht op dierenwelzijn en minimale milieubelasting. De melkveehouderij is een tweemansbedrijf. "Dan kan ik de boel zo nu en dan eens echt helemaal loslaten. Het geeft me vrijheid, ook om een leven lang te blijven leren." Stokman heeft het hier over de p van *people*.

Voor een tweemansbedrijf zijn op dit moment zo'n 250 koeien nodig. Die lopen op rubberen roosters die de

mest doorlaten maar het gas tegenhouden. Dat zorgt voor minimale emissie-uitstoot. "Het kan nog wel minder, maar dan moet ik de oppervlakte kleiner maken en dat gaat weer ten koste van het dierenwelzijn." De verse mest wordt omgezet in biogas dat op termijn door een leiding van acht kilometer naar de nabij gelegen zuivelfabriek van Friesland Campina gaat. Dat is de p van *planet*.

En dan is er nog de p van *profit*. Gezonde koeien leven langer, zijn minder vaak ziek, zijn dus winstgevender. Daarom liggen de koeien op waterbedden, kunnen ze in en uit lopen en gemolken worden wanneer ze willen en er is een massageafdeling. Er is veel ruimte en licht in de stal. In de winter branden lampen voor extra licht en in de zomer kunnen de dames baden in de JaKoeZie voor het huis. Een idee van de landschapsarchitecte, die meedacht over de inpassing van de grote stallen in het Friese landschap. "Dat idee komt dus van buiten", zegt Stokman. Het bedrijf krijgt veel bejijks. Van collega's, maar ook van mensen uit de bank- en verzekeringswereld. "Die willen weten wat voor ontwikkelingen er in de veehouderij zijn." Ook scholen komen langs. Daar heeft Stokman wisselende ervaringen mee. Laatst had hij twee groepen uit de Achterhoek die heel enthousiast waren, gedreven. De leerlingen stelden veel vragen en er ontstond een levendige discussie. Maar dat is lang niet altijd zo.

Stagiaires zijn er uit Wageningen, van het hao uit Dronten en van het aoc uit Leeuwarden. Slechts een

TEKST EN
FOTOGRAFIE
leonie barnier

Twee ondernemers die duurzaamheid hoog in het vaandel hebben staan, laten zien hoe zij buiten de gebaande paden treden. Iets wat zij ook docenten aanraden te doen met hun leerlingen. “Zoek de tegenbeweging.”

Durven innovatief en creatief te zijn

OF THE BOX

enkele keer komen ze gericht naar zijn bedrijf vanwege de duurzaamheidsaspecten. “Maar ze krijgen gewoon de standaardopdrachten mee van hun opleiding, de nieuwste aspecten komen niet aan de orde.”

Veelheid tonen

Wat volgens Stokman vooral aan de orde moet komen op school is: hoe presenteer je je bedrijf. Scholen moeten veel meer aandacht besteden aan het imago van de boer. “Wat we te verkopen hebben is een goed imago, wat we doen is zo goedkoop mogelijk melk produceren.” Hij noemt McDonalds. Dat bedrijf heeft erg veel schade geleden van de documentaire *Supersize Me* waarin het veelvuldig consumeren van McDonalds-voedsel aan de kaak wordt gesteld. Om het imago op te vijzelen is McDonald's begonnen met uitleg over duurzaam voedsel produceren. De keten zocht producenten uit, de zogenaamde ‘flagship farms’, die een voorbeeld zijn op het gebied van duurzaam produceren. De melk voor milkshakes en ijs komt via Friesland Campina van Stokman. “Daar maakt McDonalds reclame mee, en dat moeten we zelf ook doen.”

“In de melkveehouderij moet je voor heel veel dingen tegelijk zorg dragen: voor het milieu, groene energie, de natuur, dierenwelzijn, veilig voedsel, open ruimte. De efficiëntie ligt heel hoog; want dat doen we allemaal tegelijk, en dat vinden we heel gewoon. Op dit bedrijf worden leerlingen zich hiervan bewust en daar zijn ze

enthousiast over. Ze beseffen dat ze zelf aan de bak moeten.”

Maar Stokman vindt dat de sector zich nog onvoldoende bewust is van wat ze bijdraagt aan de samenleving. Dat begint op school, als het alleen maar over technische aspecten en de bedrijfsvoering gaat. “Docenten

Anton Stokman:
“Wij mogen veel duidelijker vertellen wat we de samenleving te bieden hebben”

De koeien van Stokman kunnen 's zomers pootje baden in de JaKoeZie

moeten het enthousiasme voor het vak en voor de veelheid aan diensten die we leveren laten zien. We kunnen dat niet aan anderen over laten.”

Uit de tuin

“Duurzaam ondernemen is heel inspirerend. Je komt los van alles wat aangeboden wordt. Je wordt innovatiever. Alles wat ooit geweest is, gaat misschien wel op de schop. Ik ben wel een onrustig type, dat past wel bij mij.”

Nico Wissing is tuinontwerper in Megchelen in de Achterhoek. Hij won in 2010 de prijs voor het beste ontwerp op de Gardening Worldcup in het Japanse Nagasaki. Hij is een groene groenontwerper. Ontwerpers en landschapsarchitecten zijn volgens hem sinds de tweede wereldoorlog bouwkundig doorgeslagen. Groen mag wat hem betreft een veel grotere rol spelen in de bebouwde omgeving. Wissing maakt ook duurzame ontwerpen. In de materiaalkeuze vraagt hij altijd naar ‘het paspoort’: zitten er toxische materialen in? Hoe is de ecologische footprint? Kan het na gebruik terug naar de leverancier? Hij komt dan eerder uit op staal en glas dan op hout dat maar tien jaar mee kan. “Of neem de baksteen. Klei kent een natuurlijke aanwas. Het maken kost wel veel energie, maar de klinker gaat heel lang mee.” Net als de taxushaag en de beukenhaag.

Wanneer ontwerpers, hoveniers en ook het groen onderwijs duurzaamheid willen omarmen dan is zijn eerste advies: gooi al die foldertjes van leveranciers weg. “In lezingen houd ik hoveniers graag een spiegel voor. Ik zeg: je laat je inpakken door de leveranciers en de aanbieders. Die bepalen hoe de tuin eruit komt te zien. Je kiest dan de weg van de minste weerstand. Heel veel van dat materiaal deugt niet, is totaal niet duurzaam. Er is niet over nagedacht en ook in de toepassing denk je er niet over na of dit nou wel de beste keuze is.” In plaats van naar een tuinbeurs gaat Wissing liever naar een mode- of interieurbeurs. Hij zoekt bewust contact met mensen uit andere disciplines. “Die kijken heel anders tegen groen aan.”

Barok stijl

Het tweede advies aan het onderwijs van de tuinontwerper: maak leerlingen creatiever. “Ik denk dat je dit vak veel meer moet combineren met beeldende vorming; haal gastdocenten binnen. Zorg dat leerlingen losser worden, laat ze andere films zien, biedt beelden aan waardoor leerlingen grensverleggend gaan denken.” Het is hem niet snel gek genoeg.

Wissings medewerker Dennis Schuurman vertelt hoe dat in de praktijk werkt. Het bureau maakte schetsen om de lelijke gevel van een papierfabriek aan het zicht te onttrekken. Ze kwamen er niet uit. De schetsen verdwenen als papierprop in de prullenbak. “Toen pakte Nico zo’n prop en zei: ‘Kunnen we iets met deze vorm?’ We zijn toen gaan schetsen met de prop als inspiratiebron.” Voor

Stokman vindt dat de melkveehouderijsector zich meer bewust mag zijn van wat ze bijdraagt aan de samenleving. Dat begint op school.

Schuurman was de overgang van hoveniersbedrijf naar het ontwerp bureau van Wissing wenen. “Bij het hoveniersbedrijf werd er bij het ontwerpen sterk gelet op de uitvoerbaarheid en kosten. Nu staat het ontwerpen

centraal en komt de rest op de tweede plaats.” Hij vindt het leuker, uitdagender en hij is er creatiever door geworden.

Wissing wordt wel eens verdrietig van het onderwijs. Hij ziet dan iedereen te pas en te onpas tuinen aanleggen ‘in dat barokke stijl, of in de Engelse landschapsstijl, dat zou dan ineens het ware zijn’. Hem gaat het snel vervelen. Scholen kunnen dit doorbreken door docenten van een heel andere discipline aan te nemen, bijvoorbeeld een kunstenaar of een dramadocent, ‘om de lagen van creativiteit aan te boren’. “Het gaat erom:

3 P's

Bij **people** gaat het om de prestaties van een bedrijf op sociaal-ethisch gebied. Hoe gaat het bedrijf om met de medewerkers, bijvoorbeeld bij medezeggenschap en mogelijkheden tot ontwikkeling. En hoe presteert het bedrijf op het gebied van sociale cohesie in ruimere zin? Denk hierbij aan mensenrechten, kinderarbeid,

diversiteit en discriminatie.

Bij **planet** gaat het om de aarde: het milieu, natuur en landschap. Aandachtspunten zijn bijvoorbeeld kringloopbeheer, minimalisering van vervuiling en verspilling, ketenbeheer en duurzame technologie-ontwikkeling.

Profit draait niet alleen om omzet en winst, hoewel dat belangrijk is voor het voortbestaan van de onderneming. Het gaat ook over werkgelegenheid, politieke betrokkenheid en economische effecten van de diensten en producten. En het gaat over sponsoring, medewerkerparticipatie en winstbestemming.

De relatie tussen de drie p's is belangrijk. Zoals veehouder Stokman zegt: "Wij produceren niet alleen goedkope melk, maar ook 150 hectare open ruimte, biogas, dierenwelzijn en een fijne woon- en werkplek."

Nico Wissing tussen 'zijn kinderen': "Het is mij niet snel te gek"

zoek de tegenbeweging, probeer anders te denken." Die gemakzucht komt volgens hem ook doordat het groene vak erg op zichzelf staat. "In de bouw zie je altijd meerdere disciplines aan het werk. De architect, de aannemer, de stukadoor, de installateur, de tegelzetter. Maar

Wissings advies voor hoveniers (in spe): laat niet de leveranciers bepalen hoe een tuin eruit komt te zien, dat is de weg van de minste weerstand.

die hovenier moet zo nodig alles zelf kunnen, daarom moet alles makkelijk te maken zijn. Maar daarmee sluiten we onszelf af en komen er weinig invloeden van buiten naar binnen." Hij betreurt het

dan ook dat het groen onderwijs onder het ministerie van EL&I valt. "Daar komen we niet tot bloei en niet in aanraking met andere disciplines."

Breed denken

Stokman en Wissing hebben allebei op hun eigen terrein een stukje van de wereld mooier gemaakt. En klaar voor de toekomst gemaakt. Hoe? Door breed te denken en de buitenwereld binnen te laten. Allebei denken ze dat de leerling van tegenwoordig daar open voor staat, meer dan de gevestigde boer of de hovenier die al zijn vaste werkpatronen heeft. Het vraagt alleen van de gevestigde docent dat hij of zij ook buiten de gebaande paden durft te denken en te doen.

Links en downloads op www.groenonderwijs.nl > editie 4